

Anàlisi mostrals des d'una perspectiva de gènere en revistes d'investigació de ciències de l'activitat física i de l'esport espanyoles

Sample Analysis from a Gender Perspective in Spanish Physical Activity and Sports Science Research Journals

CRISTINA LÓPEZ VILLAR

Universidad de A Coruña

MIRIAN ALVARIÑAS VILLAVERDE

Universidad de Vigo

Autora per a la correspondència

Cristina López Villar

cristina.lopezv@udc.es

Resum

Aquest article pretén analitzar si hi ha desigualtats de gènere en l'àmbit de la investigació i difusió del coneixement de les ciències de l'activitat física i de l'esport. Per a això es van analitzar 433 articles, que constitueixen la mostra d'aquest estudi, pertanyents a dues publicacions de prestigi que s'adequaven a uns requisits estipulats prèviament. Segons l'àmbit de coneixement, l'entrenament esportiu uneix les majors mostres exclusives tant d'homes com de dones, i la proporció relativa al gènere masculí és més de cinc vegades superior; a més a més, en els casos de la recreació, oci i turisme així com en la direcció i gestió esportiva cap dels articles no utilitza una mostra únicament femenina. Segons el tipus d'esport estudiat, es constata que les mostres exclusives d'homes són superiors a les exclusives de dones, fins i tot en la categoria d'esports artístics, associats tradicionalment al gènere femení. En un període de vuit anys no hi ha evolució del nombre d'articles amb mostres femenines i sí que augmenta progressivament el nombre de mostres mixtes o d'homes. En l'apartat de discussió i conclusions es reflexiona sobre la necessitat d'utilitzar les variables de gènere des d'una sensibilitat que ajudi a evitar biaixos.

Paraules clau: anàlisi mostral, gènere, revistes, activitat física, esport

Abstract

Sample Analysis from a Gender Perspective in Spanish Physical Activity and Sports Science Research Journals

This paper investigates whether there are gender inequalities in the field of research and dissemination of knowledge in physical activity and sports sciences. To that end, 433 articles, which constitute the sample for this study, have been examined from two leading publications that met some previously stipulated requirements. By field of knowledge, sports training has the largest exclusive samples for both men and women, with the relative proportion for the male gender being more than five times higher, while in the cases of recreation, leisure and tourism and also in sports administration and management, none of the articles used a sample composed only of women. Depending on the kind of sport studied, it has been found that samples composed only of men are greater than samples composed only of women, including in the artistic sports category which is traditionally associated with the female gender. Over a period of eight years there is no change in the number of articles with female samples, while by contrast the number of mixed samples or samples composed only of men gradually increases. In the discussion and conclusions section there are some ideas about the need to use gender variables in a way that helps to avoid bias.

Keywords: *sample analysis, gender, journals, physical activity, sport*

Introducció

Hi ha diferents fets històrics que poden condicionar la situació actual en la investigació sobre ciències de l'activitat física i de l'esport, però de cap manera no justifiquen la falta d'atenció a les dones i les seves múltiples realitats.

Al llarg de la història han estat moltes les definicions que han perpetuat estereotips i falses creences sobre les dones, especialment en l'àmbit estrictament esportiu. Aquest fet ha estat assenyalat per diferents autors, com García Bonafé (1989), Fernández García (2007), Puig (1986), Soler i Puig (2004)

i Vázquez Gómez (1991). Fins i tot Hargreaves (1993) destaca que l'hegemonia masculina en el context esportiu és més resistent al canvi que en qualsevol altra àrea.

Amb els moviments feministes dels 70 i amb l'arribada de les joves tendències esportives dels 80, la imatge de la dona va anar canviant, salvant-se moltes barreres, sobretot referents a la imatge i al concepte de la dona esportista. La filòsofa de l'esport nord-americana English, ja el 1978 va donar arguments perquè es reconeguessin a les dones esportistes els mateixos premis, recompenses i mèrits que als esportistes masculins, assenyalant a més a més el que té de negatiu aquest fet per a l'autoestima de totes les dones. Malgrat aquest tipus d'esforços, en l'actualitat hi ha casos en els quals aquesta desigualtat continua existint. Si mirem al nostre voltant observem exemples com el torneig de tennis de Wimbledon, en el qual no es va aconseguir fins fa tres anys, el 2007, que els premis fossin iguals per a dones i homes.

L'esport femení es considera en molts casos un esport de segona. Que una dona o una nena practiquin esport és quelcom normal. Però és menys habitual que les dones tinguin el mateix protagonisme que els homes en la seva disciplina, o que arribin a ser professionals de l'esport que practiquen.

Quant a l'àmbit estricte d'investigació, tradicionalment s'ha considerat que la ciència és neutral, objectiva i independent dels valors, però en l'actualitat existeix un gran nombre d'autors i autores que en qüestionen tant l'objectivitat com la independència i que consideren imprescindible revisar i reparar els possibles biaixos de gènere comesos en la investigació tradicional. Són cada vegada més els que demostren que en l'àmbit de la investigació han existit biaixos. Un camp en què hi ha bastanta literatura és el mèdic (Bennet, 1993; Lenhart, 1993; Martínez, 2003; McPherson, 1990; Ruiz & Verdú, 2004; Valls-Llobet, 2001). En aquest es denuncia des de fa anys la utilització dels homes com a prototips poblacionals i la posterior generalització dels resultats a les dones. Com a exemple podem comentar que la majoria dels antiinflamatoris que s'usen només es van provar en barons o que en un estudi publicat en *Journal of Epidemiology & Community Health* queda palès que dels 41.905 adults inclosos en 117 estudis

sobre sida, només el 15% eren dones, i encara que la incidència de VIH a Europa occidental és major en homes, la mostra de dones no és en absolut representativa. També hi ha evidència científica respecte als símptomes que poden anunciar infart en les dones, i abans que el dolor de pit, típic dels homes, es produeix amb major freqüència un altre tipus de trastorns, com fatiga o insomni; però per a això va caldre estudiar les dones i les seves característiques i no conformar-se amb generalitzacions errònies a partir de dades parcials.

En l'àmbit de l'educació, que ens toca més de prop, podem exemplificar aquest tipus de qüestions mitjançant el document elaborat per Vallejo, Rojas i Fernández (2002), un estudi que analitza l'estatus del gènere existent en els equips o consells editorials de les revistes científiques espanyoles d'educació, on es percep *un fort biaix contra les dones quan aquestes són considerades editores* (Vallejo, Rojas, & Fernández, 2002, pàg. 166). En aquest treball es mostra que els departaments d'Educació estan constituïts de manera igualitària per homes i dones, amb una lleu majoria de dones. Per tant, allò que denominen "base de la piràmide de l'eminència" es conforma per un nombre igualitari de persones amb relació al gènere. No obstant això, *es manifesta l'existència d'un biaix relatiu al gènere en els càrrecs directius dels consells editorials de les revistes d'educació a Espanya; biaix negatiu envers el gènere femení, tant en l'àmbit nacional com en l'internacional. En concret, hi ha una relació de dos homes editors per una dona editora* (Vallejo et al., 2002, pàg. 171).

Va caldre esperar fins el 1992, segons Castro (2005), perquè els termes dona i salut figuressin expressament per primera vegada en l'Index Medicus i en les bases de dades bibliogràfiques gràcies a la presió internacional de diversos grups d'investigació. Ja fa alguns anys, l'any 2000, la Unió Europea va elaborar un informe en què alertava sobre la discriminació de les dones en la ciència. A Espanya, segons un estudi fet per l'Institut de la Dona el 1993, s'observava que les dones no estan suficientment representades en els espais on es defineixen els modes reconeguts de fer ciència, les línies prioritàries d'investigació i les seves posteriors aplicacions.

Davant d'aquesta realitat i les constants veus que any rere any escoltem i que afirmen que no existeixen en

l'actualitat desigualtats de gènere en l'àmbit de les ciències de l'activitat física i de l'esport, i que aquests fets formen part del passat, ens proposem examinar les mostres utilitzades en alguns estudis en aquest camp. Ens hem centrat en aquest únic aspecte —la mostra— per analitzar si hi ha biaixos de gènere en publicacions on s'editen investigacions relacionades amb les ciències de l'activitat física i de l'esport. Aquesta anàlisi se centra únicament en si s'especifica el gènere en les mostres. Per autors com Fernández Cano (1995), entre les línies que ha de seguir una editorial perquè les seves publicacions no siguin sexistes hi ha les d'especificar el gènere dels participants en els estudis i l'ús d'un llenguatge no sexista, i indica com a referència les normes del manual de l'APA.

Aquest estudi pretén, per tant, investigar la presència o invisibilitat de les dones com a objecte d'estudi en els articles que es publiquen en el camp de les ciències de l'activitat física i de l'esport.

Mostra

Es van analitzar articles de dues revistes de reconegut prestigi en l'àmbit de les ciències de l'activitat física i de l'esport. D'un univers de 18 revistes de caràcter multidisciplinari, la mostra es va reduir únicament a 2 ateses les intencions d'abordatge longitudinal d'aquest estudi. Els criteris per a la selecció de la mostra van ser: revistes editades a Espanya però de difusió europea, amb una certa trajectòria al nostre país (més de deu anys), indexades (seguint Villamón, Devís, Valencia, & Valenciano, 2007 i Reverter & Munguía, 2007) i de continguts multidisciplinaris. Amb aquests criteris només hi ha dues publicacions en el moment de fer l'estudi. En aquestes revistes es publiquen treballs científics fets amb rigor metodològic; en una d'aquestes s'especifica que els articles publicats “suposen una contribució al progrés de les ciències de l'esport”. Per tot això, considerem que aquestes publicacions són representatives de la realitat investigadora de l'àmbit de les ciències de l'activitat física i de l'esport.

Els números analitzats comprenen els anys des de 1999 fins a 2007; es van revisar un total de 457 articles corresponents a 43 publicacions. S'han descartat 21 articles per no poder accedir-hi a text complet,

per la qual cosa s'han inclòs en la base de dades 433 articles.

No han estat objecte d'anàlisi els editorials, les miscel·lànies, els articles d'opinió, els resums de tesis doctorals ni les monografies sobre temes específics en què tots els articles giraven entorn d'un mateix contingut.

Metodologia

S'ha dut a terme un estudi descriptiu mitjançant anàlisi de documents. El procediment d'anàlisi de dades és quantitatiu i utilitza el paquet estadístic SPSS, i es presentarà una anàlisi de freqüència i tabulacions encreuades amb les variables següents: publicació, any de publicació, tipus de mostra, àmbit de coneixement i tipus d'esport.

Destaquem a continuació certs aclariments relatius a alguna de les variables del nostre estudi a fi de facilitar-ne la comprensió:

Els blocs temàtics seleccionats per a la variable “àmbit de coneixement” van ser: ciències aplicades de l'activitat física i l'esport, activitat física i salut, educació física i esportiva, pedagogia esportiva, entrenament i rendiment esportiu, direcció i gestió, i recreació, oci i turisme (classificació extreta d'una de les publicacions estudiades):

- *(CAFYD) Ciències aplicades a l'activitat física i l'esport:* articles de sociologia, psicologia i totes les ciències afins a les ciències de l'activitat física i de l'esport. A més a més, s'inclouen validació i elaboració de tests i proves d'investigació sempre que no presentin dades o al·lusions específiques a un estudi concret.
- *(AFYS) Activitat física i salut:* aquesta categoria recull temes de salut relacionats amb la condició física, aspectes biomèdics en general, temes concrets com malalties cardiovasculars, sedentarisme, poblacions especials i lesions. No s'hi s'inclouen aspectes sociològics o psicològics que tinguin relació amb la salut.
- *(EFYD) Educació física i esportiva:* articles el centre d'estudi dels quals sigui l'educació física formal o les activitats extraescolars i estudis sobre necessitats educatives especials. S'inclouen en

aquesta categoria també aspectes generals dels fonaments de la motricitat i pensament del professorat, així com propostes didàctiques.

- *(PD) Pedagogia esportiva*: aspectes d'aprenentatge i iniciació esportiva que no estan inclosos en la categoria d'entrenament esportiu, atès que fan referència a processos d'aprenentatge i adquisició de coneixements en un context tant formal com informal.
- *(EYRD) Entrenament i rendiment esportiu*: estudis d'entrenament i preparació física relatius als esports, així com estudis de rendiment esportiu centrats en temes de biomecànica o detecció de talents.
- *(DYGD) Direcció i gestió esportiva*: tots els articles l'objecte d'estudi dels quals se centra en l'àmbit de la gestió.
- *(ROYT) Recreació, oci actiu i turisme*: articles de l'àmbit de l'oci i activitats recreatives o de turisme.
- *Altres*: en aquest apartat s'inclouen estudis en què la mostra és d'animals. Les dades d'aquest apartat es desestimen per a l'anàlisi de resultats.

Quant al tipus d'esport, es van establir les categories següents:

- *Esports col·lectius*: tots aquells fets de manera grupal i que no entrin dins dels esports d'adversari (lluïta, raqueta...) o artístics.
- *Esports individuals*: tots els esports psicomotrius sense tenir en compte els d'adversari o artístics.
- *Esports d'adversari*: en aquesta categoria s'inclouen els esports de lluita i de raqueta.
- *Esports artístics*: fa referència a esports com gimnàstica rítmica, gimnàstica artística, aeròbic, aigua i tots els esports considerats de tipus artístic, en els quals els codis de puntuació dins les competicions oficials valoren aspectes artístics.

Encara que hi ha classificacions amb una major acceptació en la nostra comunitat científica, n'hem

utilitzat una que ens permetés veure si des d'una perspectiva de gènere es corroboren el tipus d'estudis fets en aquest àmbit amb la freqüència de pràctica per part de les dones. Les categories són totalment excloents.

Resultats

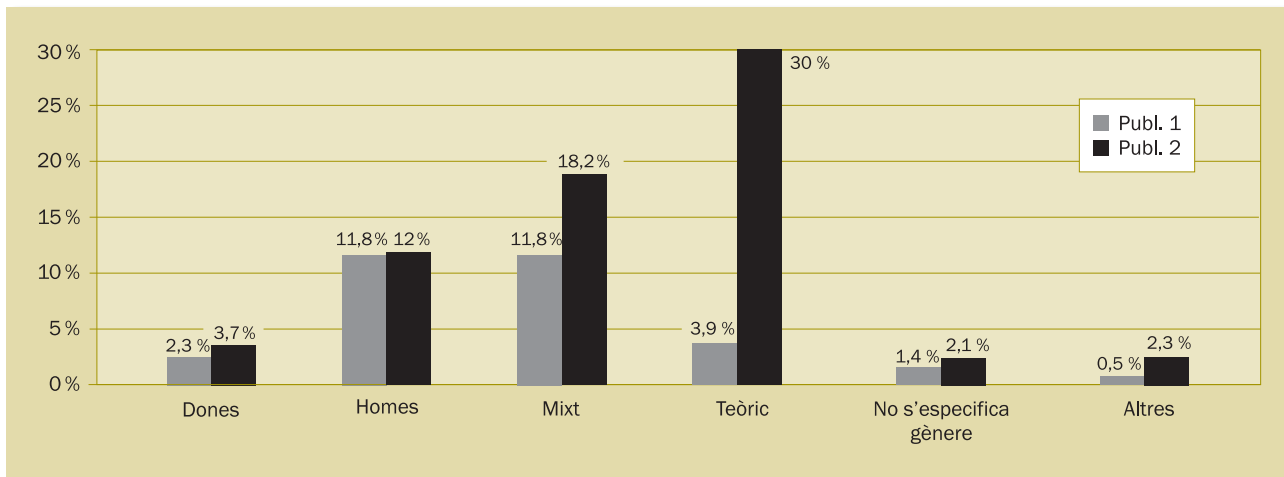
A continuació es recorden els objectius específics que s'han plantejat per a aquest estudi i que guiaran la presentació dels resultats.

- Descriure el tipus de mostres utilitzades en els articles de dues publicacions de reconegut prestigi en el nostre àmbit d'acord amb la seva orientació de gènere.
- Esbrinar quins àmbits de coneixement són els que presenten una major equitat de gènere en l'anàlisi mostral.
- Estudiar l'orientació de gènere de les mostres segons el tipus d'esport i l'especialitat esportiva.
- Constatar, basant-nos en l'anàlisi de les mostres, si hi ha una evolució en el temps respecte a l'equitat de gènere en les investigacions.

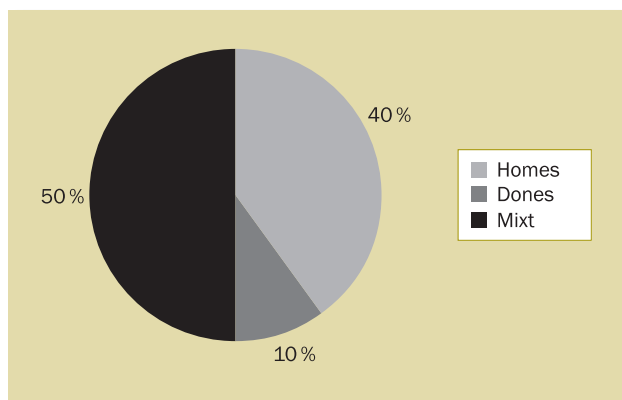
Així, respecte al primer objectiu, segons les publicacions, es registra una certa similitud en les dades pel que fa als gèneres de les mostres utilitzades: en ambdues publicacions la taxa entre homes i dones com a objectes d'estudi és molt inferior per a les dones; també en ambdues les diferències entre mostres exclusives d'homes és mínima; i, encara que en una de les publicacions apareixen més articles de mostres exclusives de dones pel fet que hi ha un apartat específic dedicat a la dona i l'esport, la diferència no és gaire gran (2,3% enfront de 3,7%).

S'observa l'existència d'un percentatge petit d'articles (3,5%) en els quals fins i tot fent referència a una mostra de persones no s'especifica si són homes o dones; encara que el tipus d'estudis i la redacció del text (per ex. els jugadors o els subjectes) ens poden donar a entendre que la mostra està formada per homes, no ens atrevim a fer aquesta afirmació. En l'apartat "Altres" s'han inclòs mostres formades per aparells tecnològics o animals i suposen el percentatge més baix.

D'altra banda, hi ha notables diferències entre articles teòrics (articles històrics, revisions bibliogràfiques

Figura 1

Distribució de les mostres segons el tipus de publicació

Figura 2

Distribució de les mostres segons l'orientació de gènere

o similars), ja que representen el 30% del total en una publicació i només el 3,9% en una altra (fig. 1).

Després d'analitzar exclusivament els articles on hi ha la presència d'homes o dones en les mostres (fig. 2), s'observa que d'un total de 433 articles, 259 descriuen el gènere de la mostra utilitzada per a l'estudi. D'aquests, la meitat s'han fet amb mostres que contemplen tant dones com homes. Es registra una diferència molt gran a l'hora d'observar únicament les dades dels articles en què apareix una mostra referida a un dels gèneres. Per al gènere femení el percentatge és tan sols de 10%, mentre que per al gènere masculí és de 40%.

Hi ha casos de mostres mixtes en els quals el 87% de la mostra són homes enfront del 13% de dones, la qual

cosa significa un percentatge molt desigualat quant al gènere. Així, doncs, encara que hem inclòs la variable "Mixt" independentment del nombre d'homes i dones, seria necessari fer una anàlisi d'aquesta categoria perquè en molts casos ens trobaríem amb mostres molt desequilibrades. Aquesta anàlisi no ha estat feta en aquest estudi (fig. 2).

Analizant la distribució de les mostres segons el tipus d'esports, s'observa un predomini de les d'homes en les categories d'esports col·lectius i artístics; no obstant això, en les categories d'esports individuals i d'adversari predominen les mostres mixtes. En tots els casos, les mostres exclusives d'homes són superiors a les exclusives de dones, fins i tot en la categoria d'esports artístics, associats històricament al gènere femení. Cal destacar, a més a més, l'àmplia majoria de mostres d'homes en el cas dels esports col·lectius (50,9%). Respecte a les mostres integrades únicament per dones, el major percentatge d'aquestes és objecte d'estudi dins els esports col·lectius, amb un percentatge del 3,8% (fig. 3).

Quant a les especialitats esportives, hi ha una gran varietat d'esports estudiats, per la qual cosa aquí es presenten (fig. 4) només aquells que tenen un percentatge més elevat. Si ens centrem en els esports a què fan referència els estudis en què la mostra són homes, dones o mixt, es pot observar que l'esport amb un nombre més gran d'estudis en què la mostra és únicament d'homes és el futbol (25,9%), seguit de l'handbol, el basquetbol, en el mateix percentatge el voleibol i el tennis i a continuació la gimnàstica

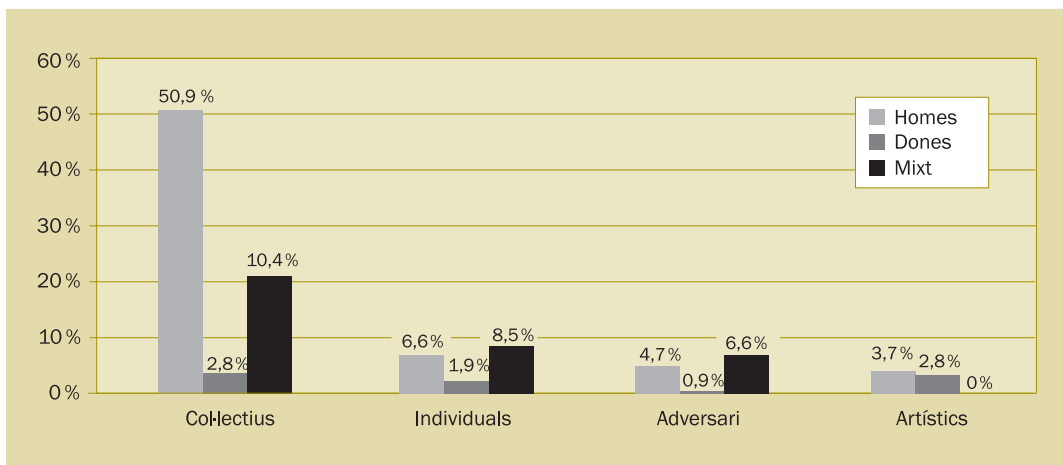

Figura 3
Distribució del gènere de les mostres segons el tipus d'esports

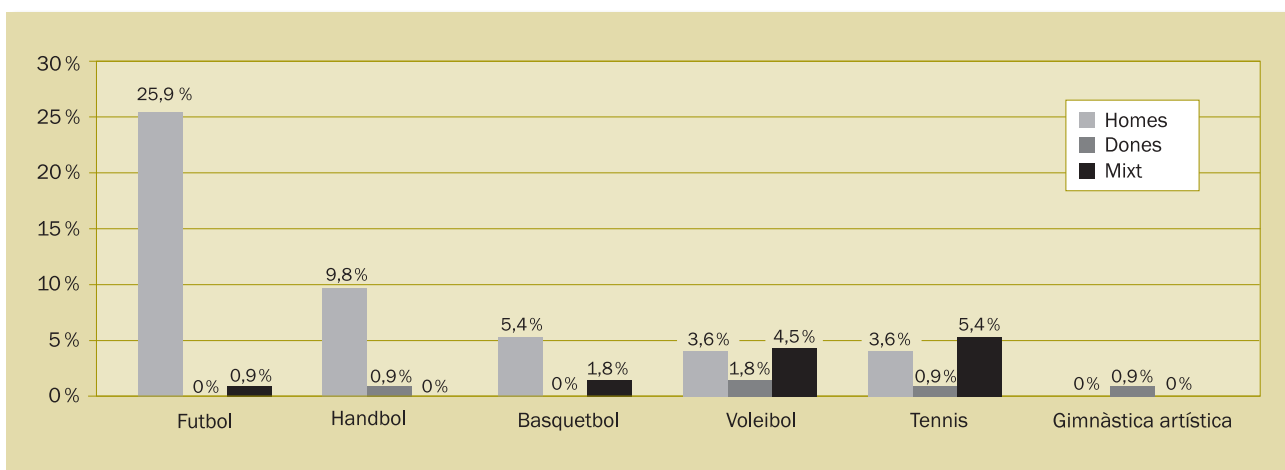

Figura 4
Distribució del gènere de les mostres segons l'especialitat esportiva

artística. Dins dels esports amb una major atenció per part dels investigadors i de les investigadores de l'àmbit de les ciències de l'activitat física i de l'esport no hi ha equiparació entre el nombre de mostres masculines i femenines; sempre ocupen un major percentatge les masculines. En el cas del voleibol i el tennis, el percentatge d'estudis amb mostra mixta supera els masculins i el percentatge més alt de mostres exclusivament de dones el trobem en l'esport de voleibol (1,8%) (fig. 4).

Mentre que per al tipus de mostres mixt i d'homes l'evolució és creixent al llarg dels anys, en el cas de les dones hi ha un important descens entre els anys 2002 i 2004, i el valor inicial millora lleument en l'interval de 2005 a 2007 (fig. 5).

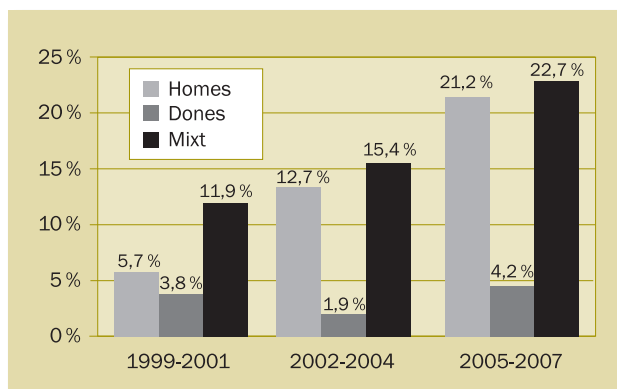

Figura 5
Distribució del gènere de les mostres segons l'any de publicació

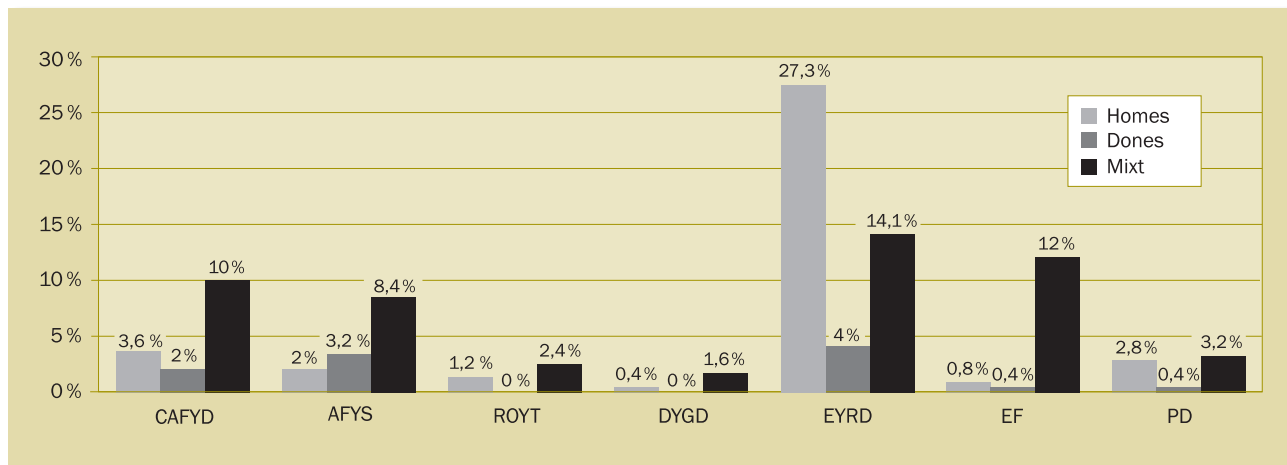

Figura 6
Distribució del gènere de les mostres segons l'àmbit de coneixement

Quant a l'àmbit de coneixement en què es contextualitza l'estudi, es pot observar com les dones són gairebé imperceptibles en alguns àmbits en comparació amb els homes o les mostres mixtes. El cas de l'entrenament esportiu és el que reflecteix una diferència major, ja que les mostres són principalment d'homes (27,3%) o mixtes (14,1%). Aquesta categoria recull les majors mostres exclusives tant d'homes com de dones, i és molt superior la proporció relativa al gènere masculí respecte al gènere femení.

Només en el cas de l'activitat física i la salut són els estudis amb mostres de dones els que superen els d'homes en tres casos, però són realment les mostres mixtes les que aconseguen un major percentatge (8,4%). Lògicament, en els estudis del camp de l'educació física predominen les mostres mixtes (12%), ja que són investigacions fetes en centres educatius i s'escullen mostres que contemplen ambdós gèneres. En els casos de la recreació, oci i turisme, així com en la direcció i gestió esportiva cap dels articles no utilitza una mostra únicament femenina (fig 6).

Discussió i conclusions

En ple segle XXI són moltes les persones que consideren que la situació de la dona ha evolucionat molt i que ja s'ha aconseguit la igualtat entre homes i dones, per la qual cosa no són necessàries mesures que intentin corregir la desigualtat. En aquest estudi es corroboren els postulats de diferents feministes que denuncien els biaixos de gènere en investigació.

Aquesta igualtat aparent topa frontalment amb la realitat, ja que a pesar del gran nombre de declaracions, conferències mundials i lleis existents, la situació de la dona en l'àmbit físicoesportiu continua sent d'inferioritat. I no ens referim en concret a la pràctica, sinó a altres qüestions com les que hem exemplificat en la introducció d'aquest document.

En les publicacions analitzades, els estudis exclusius de mostres masculines són majoritaris en relació amb els de mostres femenines. Si tenim en compte la justificació estesa (basada en una visió neosexista de la realitat) que és normal que existeixin més mostres úniques d'homes en esports com el futbol o en l'àmbit del rendiment perquè són els homes els que més els practiquen, podem entendre que aquesta justificació s'ensorra en estudiar el cas dels esports "artístics" que tradicionalment s'han associat a les dones, i en els quals també es fa un nombre més gran d'estudis amb mostres d'homes. En aquest sentit, es podria considerar l'existència d'un biaix de gènere en relació amb les mostres d'estudi; seria interessant analitzar en un futur més publicacions del nostre àmbit i observar si aquest comportament es repeteix, de manera que donaria més o menys consistència al que aquí s'esmenta.

L'esport que registra més mostres de dones, tenint en compte que sempre predominen les masculines en tots els esports, és el voleibol; en el cas de mostres exclusives d'homes, destaca clarament el futbol; a l'últim, les mostres mixtes es donen en major proporció en l'esport de tennis. Aquestes dades semblen bastant coherents respecte als casos del futbol i voleibol si tenim en compte

les clàssiques associacions entre continguts de pràctica i gènere.

El fet que la mostra de dones sigui l'única que no presenta una evolució cronològica, mentre que si augmenta progressivament el nombre de mostres mixtes o d'homes, planteja una desigualtat evident que es perpetua en el temps en el nostre àmbit. En un període de vuit anys no hi ha una evolució del nombre d'articles amb mostres femenines.

L'ús de substantius en masculí com a "genèric irreal" –segons González (2005)– en alguns dels estudis analitzats, oculta la presència femenina, com aquesta autora havia detectat en els llibres de text de secundària, en què s'usen els substantius "jugadors" o "subjectes".

Molts estudis biomèdics com els assajos clínics, tal com apunten Ruiz i Verdú (2004), han utilitzat els homes com a prototips poblacionals i han inferit els resultats en les dones com si la història natural i social i les seves respostes a les malalties poguessin ser les mateixes. Aquest fet es corrobora per a estudis biomecànics. En el cas d'estudis generals sobre aspectes de salut sí que s'ha vist un nombre superior d'estudis amb mostres de dones, però aquests estudis fan referència majoritàriament a una pràctica d'activitat física feminitzada, com el cas de l'aeròbic o l'aiguagim.

Així, doncs, malgrat que el 1994 l'Institut Nacional de Salut (NIH) dels Estats Units va publicar una guia per a la inclusió de dones i minories com a subjectes d'investigació clínica (en l'actualitat se'n pot consultar la versió de 2002), en l'àmbit de ciències de l'activitat física i de l'esport encara queda un important camí per recórrer per aconseguir l'equitat de gènere.

És important també diferenciar que les variables desagregades per sexe no sempre són iguals a variables amb sensibilitat de gènere (a vegades s'utilitzen de manera indistinta però no són el mateix). La informació segons el sexe recull l'existència de diferències per sexe en la dimensió que s'estudia; mentre que les variables amb sensibilitat de gènere són construïdes per ajudar a comprendre si la diferència és el resultat de biaixos de gènere. Per tant, amb aquesta visió, i seguint els plantejaments d'autors com Fernández Cano (1995), es confirma que hi ha un important treball per fer en els editorials de revistes de ciències d'activitat física i esport per evitar actituds sexistes.

Davant els resultats obtinguts, es fa evident la necessitat d'utilitzar les variables de gènere des d'una sensibilitat que ajudi a evitar biaixos. Per a això es poden tenir en compte des d'aspectes merament legals com la

Llei Orgànica per a la igualtat efectiva de dones i homes (Llei 3/2007, de 22 de març), que explicita en l'article 20 la necessitat d'incloure sistemàticament la variable gènere en els treballs estadístics i investigacions, fins a d'altres de compromís real des de les administracions i universitats, que podrien valorar en les convocatòries d'investigació el tipus de mostra que s'utilitza. Fins i tot dins els consells editorials de les revistes científiques es podria tenir en compte aquest aspecte per equilibrar el tipus d'estudis que es difonen.

D'altra banda, seria interessant que dins l'educació superior es complís un altre precepte de la llei esmentada anteriorment, en la qual s'insisteix en la necessitat de promoure matèries i formar des de la perspectiva de gènere, dels estudis feministes o de les dones, ja que aquest tipus de coneixement sensibilitzaria sobre la necessitat d'aquest tipus d'investigació, que planteja aportacions epistemològiques, metodològiques i tècniques de notable interès, i reflexiona sobre el coneixement des d'una posició crítica, necessària per avançar en el recorregut cap a una ciència més democràtica.

Per tant, per a tota persona investigadora que entén el seu treball com una contribució al desenvolupament de la humanitat seria convenient, en paraules de Ruiz i Verdú (2004), que s'introduïssin entre els seus objectius prioritaris el de l'equitat de gènere; en cas contrari, continuarà existint discriminació d'una part majoritària de la ciutadania. No cal oblidar que el fet que el grau d'investigacions sobre mostres de dones sigui molt inferior al dels homes repercutirà negativament en la meta que molts països s'han marcat en successives conferències i concretament des de la quarta conferència mundial sobre la dona celebrada a Beijing el 1995, convocada per l'ONU, en la qual per primera vegada es parla de l'esport com un àmbit important per aconseguir la igualtat entre homes i dones.

Referències

- Bennett, J. C. (1993). Inclusion of women in clinical trials-policies for population subgroups. *New England Journal Medicine*, 329(4), 288-292. doi:10.1056/NEJM199307223290428
- Castro, M. J. (2005). Evidencias de las diferencias de salud entre mujeres y hombres. A M. Santo Tomás, M. I. del Val, C. de la Rosa & M. J. Dueñas, *Vivir siendo mujer a través de la historia* (pàg. 163-174). Valladolid: Universidad de Valladolid.
- English, J. (1978). Sex equality in sports. *Philosophy and Public Affairs*, 7(3), 269-277.
- Fernández García, E. (Coord.). (2007). *Estudio de los estereotipos de género vinculados con la actividad física y el deporte en los centros docentes de educación primaria y secundaria: evolución y vigencia. Diseño de un programa integral de acción educativa*. Madrid: Instituto de la Mujer.

- Fernández Cano, A. (1995). *Métodos para evaluar la investigación en psicopedagogía*. Madrid: Síntesis.
- García, M. (1989). *Inicio del deporte femenino*. Ponència presentada en *Jornadas de Mujer y Deporte*. Barcelona: Centre Documentació de la Dona.
- González, M. (2005). ¿Tienen sexo los contenidos de la Educación Física Escolar? Transmisión de estereotipos de sexo a través de los libros de texto en la etapa de Secundaria. *Revista Internacional de Medicina y Ciencias de la Actividad Física y el Deporte*, 5(18), 77-88. Recuperat de <http://cdeporte.rediris.es/revista/revista18/artsexismo8.htm>
- Hargreaves, J. (1993). Problemas y promesas en el ocio y los deportes femeninos. A J. I. Barbero (Comp.), *Materiales de sociología del deporte*, (pàg. 109-132). Madrid: La Piqueta.
- Lenhart, S. H. (1993). Gender discrimination: a health and career development problem for women physicians. *Journal of American Medicine Women Association*, 48, 155-159.
- Llei Orgànica 3 / 2007, de 22 de març, per a la Igualtat Efectiva de Dones i Homes. *BOE núm. 71*, de 23 de març.
- Martínez, I. (2003). Los efectos de las asimetrías de género en la salud de las mujeres. *Anuario de Psicología*, 34(2), 253-266.
- McPherson, K. (1990). Why do variations occur? En G. Mooney & T. F. Anderson. *The challenges of medical variations* (pàg. 16-35). London: McMillan.
- National Institute of Health (2002). *Outreach Notebook for the Inclusion, Recruitment and Retention of Women and Minority Subjects in Clinical Research*. U.S. Department of Health and Human Services. National Institutes of Health. Recuperado de <http://orwh.od.nih.gov/inclusion/outreach.pdf>
- Puig, N. (1986). El deporte y los estereotipos femeninos. *Revista de Occidente* (62-63), 71-84.
- Reverter, J., & Munguía, D. (2007) Estudi comparatiu de tres revistes espanyoles d'Educació Física i Esports. *Apunts. Educació Física i Esports* (89), 102-109.
- Ruiz, M. T., & Verdú, M. (2004). Sesgo de género en el esfuerzo terapéutico. *Gaceta Sanitaria*, 18(1), 118-125.
- Soler, S., & Puig, N. (2004). Dona i esport a Espanya: estat de la qüestió i proposta interpretativa. *Apunts. Educació Física i Esports* (76), 71-78.
- Vallejo, M., Rojas, C., & Fernández Cano, A. (2002). Sesgos relativos al género en las políticas editoriales de revistas científicas españolas del campo de la educación. *Revista Electrónica de Investigación y Evaluación Educativa*, 8(2). Recuperat de http://www.uv.es/RELIEVE/v8n2/RELIEVEv8n2_3.htm
- Valls-Llobet, C. (2001) *Desigualdades de género en salud pública. Quadern CAPS* (30), 34-36.
- Vázquez, B. (1991). La niña y el deporte: la motivación para el deporte y los valores de la niña. *Infancia y Sociedad* (10), 85.
- Villamón, M., Devís, J., Valencia, A., & Valenciano, J. (2007). Características y difusión de las revistas científico-técnicas españolas de ciencias de la actividad física y el deporte. *El profesional de la información*, 16(6), 605-615.